

МЕХАНІЗМ СТВОРЕННЯ НЕГАТИВНОГО ОБРАЗУ УКРАЇНИ НА СТОРІНКАХ РОСІЙСЬКИХ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

THE MECHANISM OF CREATION OF NEGATIVE IMAGE OF UKRAINE ON PAGES OF RUSSIAN MEDIA

Чеберяк А.М.,

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри романо-германської філології
Рівненського державного гуманітарного університету*

Статтю присвячено дослідженню механізмів створення негативного образу України на сторінках російських видань та вербальних засобів, які для цього використовуються. Визначено, що суспільно-політична комунікація формується під впливом засобів масової інформації, зокрема через газетний текст. Політичний газетний текст здійснює функцію управління суспільною свідомістю і є сферою реалізації маніпулятивного впливу. У статті розглянуто поняття ворога та образу ворога, визначено, що образ ворога у політиці стає інструментом для досягнення різноманітних цілей. Продемонстровано маніпулятивний характер висловлювань, що формують образ ворога в російських ЗМІ.

Ключові слова: політичний дискурс, маніпуляція, вербальна агресія, образ ворога.

Статья посвящена исследованию механизмов создания негативного образа Украины на страницах российских изданий, а также вербальных средств, которые для этого используются. Определено, что общественно-политическая коммуникация формируется под влиянием средств массовой информации, в частности через газетный текст. Политический газетный текст выполняет функцию управления общественным сознанием и является сферой реализации манипулятивного влияния. В статье рассмотрены понятия врага и образа врага, определено, что образ врага в политике становится инструментом для достижения различных целей. Продемонстрирован манипулятивный характер высказываний, формирующих образ врага в российских СМИ.

Ключевые слова: политический дискурс, манипуляция, вербальная агрессия, образ врага.

The article is devoted to the study of mechanisms of creation of negative image of Ukraine on the pages of Russian publications, as well as verbal means, which are used for this purpose. It is determined that social-political communication is formed under the influence of the mass media and newspaper text in particular. Political newspaper text performs the function of public opinion formation and is the sphere of realization of manipulative influence. The article deals with the concepts of the enemy and the enemy image, it is determined that in politics the image of the enemy becomes a tool for achieving various goals. The manipulative nature of the statements which form the enemy image in the Russian media is demonstrated.

Key words: political discourse, manipulation, verbal aggression, enemy image.

Постановка проблеми. Сьогодні проблема взаємозв'язку мови та влади поступово стала чи не найвпливовішою у філософії, політології та соціології. Саме існування соціального явища влади немислиме без взаємодії з мовою, оскільки всі зміни політичного і соціального характеру, що відбуваються у суспільстві, знаходять своє відображення у мові.

Суспільно-політична комунікація значною мірою формується під впливом засобів масової інформації (далі – ЗМІ), не останнє місце серед яких займає газетний текст. Політичний газетний текст реалізує функцію управління суспільною свідомістю шляхом символів і знаків, використовуючи усі наявні механізми маніпулятивного впливу. Політична газетна інформація керує політичним процесом, прагнучи нав'язати соціальним структурам суспільства свої оцінки, настанови, шаблони, стереотипи, політико-культурні коди і міфи.

Постановка завдання. У статті розглянемо висвітлення українсько-російського конфлікту російськими ЗМІ з точки зору формування образу ворога в особі української сторони та її керівництва. Спробуємо дослідити те, яким є механізм створення негативного образу супротивника і які вербальні засоби для цього використовуються. Матеріалом дослідження стали статті видань «Российская газета», «Московский комсомолец», «Собеседник», «Взгляд. Деловая газета» та сайт «РИА Новости» за період 2014–2018 рр.

Виклад основного матеріалу. Феномен образу ворога, прояви вербальної агресії, маніпулятивний потенціал політичної комунікації досліджували як вітчизняні, так і закордонні лінгвісти: Г. Завражина, А. Вежицька, Н. Клушина, О. Іссерс, Г. Копніна, Т. Євгенєва, Д. Денисов, Ю. Щербініна та інші.

Сучасна російська політика нерідко використовує образ ворога інструментом консолідації

громадян РФ проти тієї чи іншої держави. При цьому ворог обов'язково оцінюється як «чужий», який постійно шкодить певним соціальним групам або усій державі в цілому. Таким чином, у суспільній свідомості вороги постають носіями зла, які прагнуть завадити розвитку держави або навіть знищити державу і суспільство.

Необхідно зазначити, що ворог і його образ можуть значно відрізнятись один від одного. «Ворог – це військовий, політичний, ідейний, релігійний супротивник, носій антигуманних якостей, у стосунках із яким має місце конфлікт. Ворог асоціюється зі злом, ненавистю, агресією, насиллям. Образ ворога – це сформована в суспільній свідомості якісна, оцінна характеристика цього супротивника» [6, с.34]. Образ ворога дає уявлення про те, хто або що є загрозою для тієї чи іншої соціальної спільноти у певний момент часу, у певній ситуації, наскільки серйозна ця загроза і що необхідно зробити для захисту від «ворога».

Образ ворога стає у політиці інструментом для досягнення різноманітних цілей: патріотичної консолідації громадян; забезпечення підтримки органів влади у вирішенні політичних, економічних, соціальних проблем; зняття з органів влади провини за те, що ці проблеми не вирішуються; відволікання уваги широких соціальних груп від реальних проблем.

Сприйняття ворога опосередковане численними джерелами інформації, найчастіше образ ворога цілеспрямовано формується політичними елітами з використанням ЗМІ. Базовою негативно зарядженою антиномією публіцистики є опозиція «свої/чужі», яка свідомо конструюється за ідеологічно заданими схемами і «вписується» у свідомість масового адресата. Завдяки їй формується аксіологічна модель суспільства, яка закріплює у масовій свідомості політичні, ідеологічні, моральні та інші універсальні та етноспецифічні цінності.

Політичний дискурс є сферою реалізації маніпулятивного впливу, «що здійснюється шляхом майстерного використання певних ресурсів мови з метою прихованого впливу на когнітивну і поведінкову діяльність адресата» [7, с. 25]. Мовленнєва маніпуляція пов'язана з особливою організацією тексту (техніка побудови висловлювання, риторичні прийоми), сприйняття якого призводить до добровільного прийняття адресатом рішень, вигідних маніпуляторіві.

Процес функціонування політичної комунікації репрезентує комбінацію маніпулятивних програм, які здатні через прямий вплив на людську свідомість нав'язати людині конкретне сприй-

няття інформації. Сьогодні відбувається нагнітання негативних емоцій через ЗМІ. Як зазначає Н. Клушина, «читаць постійно переживає інформаційний стрес, оскільки дискурс, що його оточує, наскрізь просякнутий руйнівними комунікативними стратегіями» [5, с. 145]. Образ ворога стає об'єднуючою національною ідеєю. Нація окреслює «своє коло» й орієнтується на лідера, який позиціонує себе патріотом, борцем зі світовим злом. Однак його комунікативні стратегії часто будуються на навмисній маніпуляції свідомістю адресата шляхом емоційно-оцінної деформації дійсності і навіть спотворення істини.

Підміна понять, перекручування і спотворення інформації, доведення її до абсурду спостерігалися в російських ЗМІ щодо так званої Новоросії, яка представлена історично російською територією, фактично захопленою й окупованою Україною.

В этом году миллионы россиян взволнованно следили за событиями на Юго-Востоке Украины, где в зоне формального контроля Киева зародилась Новороссия, а уличный протест стал вооруженным сопротивлением оккупационным войскам (Взгляд, 10.10.14).

Очевидним є маніпулятивний характер цього висловлювання, де дві області у складі України називаються «зоною формального контролю Києва», а українська армія на території України – «оккупационними військами».

У процесі формування громадської думки активізуються етнічні стереотипи, сформовані у масовій свідомості в попередні історичні епохи. Російські ЗМІ у ситуації конфлікту активно використовують історичні міфи для формування свого супердержавного іміджу. «Маніпулятивний медійний міф характеризується тим, що формується, закріплюється у масовій свідомості й трансформується під впливом друкованої й електронної преси, провокує спотворене сприйняття явищ дійсності» [8, с. 215].

У російському мас-медійному просторі активно пропагується історичний міф про єдиний «русский народ», штучно розділений кордонами, заперечується сам факт існування української нації та української культури.

Ясно одно: власти делают все, чтобы: а) создать на Украине один искусственный народ, б) разделить другой единый народ, который, собственно, никогда и не делился <...>.

Нет никаких братских или сестринских народов, а есть один – искусственно разделенный – народ со множеством старательно усиленных за последние годы культурных различий (Взгляд, 10.10.14).

Досить продуктивним є прийом кількісної (цифрової) маніпуляції, коли автор для псевдоаргументації наводить дані соціопитувань, експертиз без вказівки на інституцію, що ці дані представила.

На Украине постоянно нагнетается напряженность в отношении России, русского мира и русскоязычных как таковых. Последнее весьма парадоксально, поскольку 95% граждан Украины говорят по-русски, а в быту этот язык используют почти 80% жителей (МК, 26.11.15).

Ще більше негативу в образ ворога додає опис жертв конфлікту. У російських ЗМІ повсякчас повідомляється, що в Україні відбулася насильницька зміна влади, а щодо російськомовного населення відбувся «геноцид».

Следственный комитет России сообщил о возбуждении уголовного дела о геноциде русскоязычного населения на юго-востоке Украины. По данным следствия, русскоязычные граждане были убиты, в частности при помощи систем залпового огня «Град» и «Ураган», а также тактических ракет «Точка-У» (Собеседник, 30.09.14).

Система цінностей ворога протиставляється системі цінностей адресанта, відбувається ідентифікація ворога зі злом. Як стверджують О. Баженова, С. Лапчева, «цей прийом має велику переконливу силу, оскільки висновок про ідентифікацію об'єкта імплікується: його довірено зробити самому адресату, а знання, отримане власними зусиллями, усвідомлюється своїм» [1, с. 17].

В таком – геополитическом – контексте Украину вряд ли можно назвать страной, ведущей «борьбу за свободу». Ей, очевидно, уготована роль дивизии СС «Мертвая голова», в то время как созданная хунтой Нацгвардия – аналог галицийских зондеркоманд, созданных для уничтожения местного населения. Так что сегодня бандеровцы кричат «Героям слава!» ровно так, как нацисты Германии кричали «Хайль Гитлер!», а вчера в Конгрессе США сенаторы аплодировали президенту Украины примерно так же, как в свое время похлопыванием по плечу фашисты одобряли карательные устремления Романа Шухевича (РИА Новости, 19.09.14).

Автор статті навмисно проводить паралель «Україна = фашистська Німеччина» для провокування потрібної емоції. Фашизм засуджений більшістю світових країн. Таке порівняння має застерегти реципієнта від прояву жалю до ворога. Водночас численні матеріали, інтерв'ю з очільниками так званих «республік», з ополченнями та російськими добровольцями, що воюють на боці невизнаних в Україні ДНР і ЛНР, покликані вия-

вити в реципієнта співчуття, співпереживання, ідентифікувати його з ми-групою, тобто зі «своїми», які є добрими, чуйними і справедливими, вони б і не хотіли воювати, але така історична місія – вдруге (після II Світової війни) зупинити просування фашизму на Схід.

Показовим у цьому ракурсі є, наприклад, інтерв'ю з російською снайперкою, що воює на боці ДНР, бо вона взяла до рук автомат, тому що «в марте увидела новость про расстрел двух детских автобусов – выиграла кровь, патриотизм, решила защищать людей», або ж «Я видела людей с выжженной паяльником на груди надписью: «СЕПР» – «сепаратист», с переломанными руками, с ногами, на которых остался след от раскаленных прутьев. <...> Русских там ненавидят. И вообще всех ненавидят. Даже своих (МК, 3.10.14).

Маніпулятивний вплив має презентація одиначної думки як загальної, що спрямовано на солідаризацію читачів видання з адресантом. «Это обвинение от имени всех граждан России и всего русского мира в массовых и жестоких убийствах новых фашистов, прикрытых ширмой киевской власти и заокеанских покровителей, которые не должны уйти от ответственности» (Собеседник, 30.09.14).

У російській журналістиці «образ ворога» завжди мав два складники: «зовнішнього ворога» і «внутрішнього ворога». Найбільшим зовнішнім ворогом Росії називають США, російський політичний дискурс демонструє негативне ставлення до розширення кордонів НАТО, прагнення Америки до виправдання свого світового політичного лідерства та до впливу на суміжні пострадянські республіки.

В Киеве произошел путч, подогреваемый Западом. И Востоку бывшей Украины ничего не оставалось, как заявить о своей культурной и этнической принадлежности к России. Если бы сторонами этого трагического конфликта были только Россия и Украина, его можно было бы решить, думается, достаточно быстро. Но поскольку за путчистами-западнцами стоят интересы и амбиции заокеанского «обкома» и Европы, находящейся от него, как выяснилось, в вассальной зависимости – конфликту пока не видно конца (Взгляд, 10.06.15).

Щодо внутрішнього ворога, то намітилася чітка тенденція до зміщення його від чеченських сепаратистів та конкретних олігархів до так званої «п'ятої колонії», людей, лояльних до України.

Усім діям ворога приписуються деструктивні наміри, тобто усе, що він робить, або є негатив-

ним, або має антигуманні мотиви. Підкреслюється навмисність дій ворога, підлість і підступність стосовно «ми-групи».

Они (українська влада – А.Ч.) уже не знают, каким образом еще навредит России. Теперь вот решили перекрыть три участка на Азовском море, устроить там зенитно-ракетные и артиллерийские стрельбы. Это все связано с ненавистью и к Крымскому мосту, и ко всему русскому. Там больше пафоса, хвастовства. Ну чем они Россию могут запугать? У нас в Азовском море должна быть очень хорошая пограничная группировка скоростных катеров. Тут впору вспомнить басню: «Ах, Моська, знает она сильна, раз лает на слона...», – сказал адмирал (МК, 6.06.18).

Частотним є прийом демонізації, коли предмету маніпуляції приписуються жакливі якості і вчинки. Маніпулятор навіює аудиторії, що саме ці якості повністю визначають характер ворога. Позитивні, добрі наміри йому не лише не властиві, але й повністю чужі для нього. Навіть якщо щось хороше у нього і було, то це рідкість або таке маскування, щоб видатися хорошим. Тому перед реципієнтом постає образ чудовиська, монстра, якому не місце на Землі і якого потрібно без жалю знищити. Демонізація супроводжується епатажем і паратизуванням на емоціях реципієнта. Маніпулятор розписує гріхи опонента, смакуючи нелюдські жакливі подробиці (страждання людей, знищення будівель, звірські вбивства тощо), апелює до окремих випадків, а подає їх системними. Мета демонізації одна – не допустити, щоб реципієнт виявив емпатію до ворога.

Женица рассказала об издевательствах украинских военных над пленными ополченцами, которых держат «неделями в трансформаторных будках без еды и воды». Также в записи говорится о том, что Нацгвардия и «Правый сектор» расстреливают жен ополченцев и «сажают их маленьких детей на кол» (Взгляд, 10.06.15).

Аргументацією використовуються «свідчення» так званих «очевидців», мирних жителів, які на власному досвіді відчували усі жахи від дій «ворога».

Давний приятель моей мамы, переживший оккупацию в Петровке, именно нациками и называет тех людей, которые грабили его односельчан, выгребали с подворий буквально все – от овощей до кур и свиней, не стесняясь заходили в дома и забирали постельное белье из шкафов, какие-то сервизы, выкручивали люстры в тех домах, что побогаче, вывозили на грузовиках даже довоенную мебель. При этом издевательски говорили

людям: «Дякуємо за дрова». А другой мамин знакомый, инвалид Саша из Счастья, рассказывает, как опять-де «нацики» отправляли через «Новую почту» домой на Западеницину посылки с награбленным добром. Нациками называют уцелевшие жители разоренной Новосветловки тех людей из Нацгвардии, которые перед приходом ополченцев заперли селян в местной церкви и заставляли их петь гимн Украины. А попа, запротестовавшего против этих издевательств, просто убили на глазах у прихожан (Взгляд, 10.10.14).

Російські війська і так звані добровольці представлені у ЗМІ героями, до яких особливо прихильне місцеве населення.

Пожилые люди подходят, со слезами благодарят. Если боец заходит в церковь помолиться, дарят крестики. Когда наши идут по улице, люди тащат им хлеб, продукты. Бойцы отказываются: самим жителям есть нечего, периодически угощаем детей и бабушек своими пайками (Российская газета, 01.09.16).

Із метою нав'язування відповідної оцінки спостерігається використання маніпуляторами емоційно-оцінних слів, так званих «афекти вів». Таким терміном Т. Бережна називає «слова-класифікатори, які викликають однозначну реакцію масової аудиторії. Апелюючи до вищих цінностей (співчуття, патріотизму, національної гордості, людської гідності тощо), ці слова містять у собі приховану ідеологічну оцінність позитивного чи негативного характеру, справляють сугестивний вплив на слухачів, частково або повністю блокуючи їх раціональну свідомість» [2, с.147].

Сайт «РИА Новости» друкує фрагменти виступу голови комітету Держдуми у справах СНД, євразійської інтеграції і зв'язків із співвітчизниками Л. Слуцького, який звинувачує Україну в «геноциді мирного населення південно-східних областей». Для аргументації своєї позиції він наводить бездоказові, але емоційно насичені факти злочинів українських військових, користуючись політичними афективами, негативно-оцінною лексикою.

Это захоронения тех людей (ідеться про знайдені поховання на території Донецької обл. – А.Ч.), которые будучи простыми гражданами, отдали свои жизни только за то, чтобы быть русскими, воспитывать детей в свободной демократической стране. Их просто уничтожили, когда они этого не ожидали». Эти убийцы не останавливаются перед расстрелом детей, до сих пор не получили своего расследования и страшная трагедия в Одессе 2 мая и все последующие преступления. Это, конечно ситуация, иду-

щая в разрез с любыми человеческими нормами, не говоря о международном праве (РИА Новости, 13.10.15).

Як показав аналіз, потужним засобом створення негативного образу є експліцитна або імпліцитна вказівка на професійну некомпетентність перших осіб української держави. Знецінення їх висловлювань спрямоване на дискредитацію. Результат агресивної мовленнєвої поведінки покликаний забезпечити можливість мовленнєвого впливу на масового адресата.

То, что украинский министр обороны заявил о необходимости создания Украиной своего ядерного оружия – это, очевидно, бред сумасшедшего. Однако же в контексте геополитических процессов бред идиотов, как мы знаем из истории, вполне воплощаем в жизнь. И, с нашей точки зрения, не исключено, что янки сделают все для того, чтобы бандеровцы не произвели, так получили бы – тем или иным способом – свою ядерную бомбу, чтобы «отомстить России» (МК, 15.01.18).

Навішування негативних ярликів – агресивна мовленнєва стратегія, розрахована на пробудження сильних деструктивних почуттів. Такі стратегії бездоказові, не вимагають аргументації, оскільки не базуються на конкретних фактах, а будуються на фальсифікації, що свідчить про маніпулятивний характер. Ярлик не просто дає назву референту, він передає його додаткові ознаки: належність до «чужих»/ «своїх», негативну/позитивну оцінку, специфічні асоціації тощо. Сутність негативних ярликів полягає у звинувачувальній спрямованості: «Негативна оцінка, яку несе в собі ярлик, не з'ясовує об'єктивні якості особистості, мікросоціуму, явищ, подій, діяльності, а позначає їх за ознакою ідеологічної чужорідності» [4, с.92]. Так, російські ЗМІ, створюючи образ ворога в особі України, використовують номінації «хунта», «бандеровці», «необандеровці», «фашисти», «нацики», «укрофашисти», «каратели», «пришедшие к власти на штыках карательных батальонов власти Украины», «украинские пропагандисты войны», «укровояки», «приезжие фашисты из западных

областей», «вероотступники», «террористы», «укроюгенд», «правосеки» тощо, що, на їхню думку, виправдовує дії Росії.

Висновки. Таким чином, узагальнюючи, ми отримали такий вербальний портрет української сторони в російських ЗМІ. Україна – це «агресор», «окупант», українці – «фашисти», «нацисти», «бандеровці», «радикалы», українські війська – «защитники независности», «военные преступники», «нацики-западены», «руссофобы», «нелюди», «аналог галицийских зондеркоманд». Українське керівництво – «хунта», «каратели», «военные преступники», «фашисты», «вассалы США». Українській стороні властиві «агрессивность», «жестокость», «цинизм», «варварство». Основні дії України – «оккупация», «нападение», «уничтожение», «истребление», «убийства», «обстрелы», «издевательства». Стосовно російськомовного населення в Україні та етнічних росіян відбувся «геноцид», «этническая чистка», «силовая операция против несогласных с новым Киевом». Особливо підкреслюється, що жертвами конфлікту стали «мирные жители», «женщины», «дети», «старика», «местное население, не согласное с руссофобской политикой Киева и Запада», «люди, отказавшиеся убивать своих братьев».

Якщо всі дії української сторони подаються навмисними, спланованими роками, спрямованими на знищення певного етносу, то дії російської сторони замальовуються як «вынужденные», «другого выхода не было», російські добровольці й армія «защищали русскоязычное население», «встали на защиту мирных граждан», «оказывали гуманитарную помощь пострадавшим», «принимали беженцев», «лечили раненых и детей».

Отже, проведений аналіз дозволив нам виділити такі механізми створення образу ворога: 1) використання опозиції «ми – вони»; 2) акцентування відмінностей між «своїми» і «чужими»; 3) очікування небезпеки від агресії ворога; 4) наявність жертви діяльності ворога; 5) покладання провини на ворога; 6) демонізація, символічна асоціація зі злом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Баженова Е., Лапчева С. Оппозиция свой – чужой в политическом дискурсе. Современная политическая лингвистика. Урал. гос. пед. ун-т. Екатеринбург, 2003. С. 16–18.
2. Бережная Т. Современная американская риторика как теория и практика манипулирования общественным сознанием: дисс. ... канд. филол. наук. Москва, 1986. 189 с.
3. Денисов Д. Идентификация образа врага в политической коммуникации. Вестник РГГУ. Серия: Политология. Социально-коммуникативные науки. 2009. № 1. С. 113–125.
4. Дмитриева О. Ярлык в парламентской речи. Культура парламентской речи. Москва, 1994. С. 90–96.

5. Клушина Н. Образ врага (о военной риторике в мирное время). Язык современной публицистики. Москва, 2005. С. 144–161.

6. Козырев Г. «Враг» и «образ врага» в общественных и политических отношениях». Социс. 2008. № 1. С. 31–39.

7. Копнина Г. Речевое манипулирование: учеб. пособие. 2-е издание. Москва: Флинта, 2008. 176 с.

8. Шевцов О. Манипулятивные исторические мифы как фактор формирования медийного имиджа России прозападной периодикой Украины. Вестник ВГУ. Серия: Филология. Журналистика. 2010. № 2. С. 215–219.